

REVIEW OF RESEARCH

**આમ તેમ ભટકતાં ચરણોને મંજિલનું
ઠેકાળું મળે તો ભયો ભયો..... !**

ડૉ. પૂજા તન્ના
એમ.એ., એમ.ફિલ., પીએચ.ડી.

શબ્દ અને સ્વરના સર્જન-સંયોજનમાં કોઇ ગેબી પ્રેરણા કે પરમતત્ત્વનો અણસાર મળે તો એ શબ્દ અને સંગીતની અનુભૂતિ કંદુક વિશીષ્ટ અને અલોકિક જ હોય. આપણી ગુજરાતી કવિતામાં તો નરસિંહ મહેતાથી પ્રારંભીને આજ સુધીના સર્જકોના સર્જનોમાં આ પરમતત્ત્વની વાત ભિન્ન-ભિન્ન સ્વરૂપે પડઘાતી આવી છે. અર્વાચીન કવિતાઓમાં પણ આ ભગવદ્ભાવ સંવેદન ઘણા કવિતોમાં આપણને અનુભવાય છે. મકરંદ દવે, સુંદરમ, હરીન્દ્ર દવે, રાજેન્દ્ર શુકુલ અને અન્ય ઘણા. સુંદરમ ઉત્તર જીવન જ પછી તો શ્રી અરવિંદ અને શ્રી માતાજી પોંડીચેરીના સાન્નિધ્યમાં જ પસાર થયું એ વાત સૌ કોઇ જાણે છે.

હરીન્દ્ર દવેની કવિતામાં આમ તો મુખ્યત્વે કૃષ્ણ-રાધા પડઘાય છે, લહેરાય છે. પણ આજની પેઢીના ભાવકોને એ ઓછી ખબર હશે કે હરીન્દ્ર દવેના આંતરમન-હૃદયમાં સહજાનંદ સ્વામીનો ભગવો રંગ ઘુંટાયો છે. સ્વામીનારાયણ (મૂળ) સંપ્રદાયના કેટલાય સંત-ભક્ત-કવિતોની ભક્તિધારાનો શબ્દરંગ હરીન્દ્ર દવેએ ઝીલ્યો છે. સહજાનંદ સ્વામીની પરંપરાના ઘણાય સંતોની ભક્તિછાયાનો આ કવિને સંસ્પર્શ થયો છે 'ગુણાતીત પદો' એ શ્રેણીના ચાર પદોમાં આ ભક્તિભાવ હરીન્દ્રભાઇએ અધ્યાત્મપૂર્વક પ્રગટાવ્યો છે અમાંય ચોથું પદ 'હું તો સ્વામી બોલું ને તમે સાંભરો છો' એ પદમાં તો આપણો લોકગીતનો લય-ઢાઢ 'હું તો ઢોલે રમું ને હરિ સાંભરે રે' કેવા આબાદ રીતે ઝિલાયો છે. ગઢપુર-જૂનાગઢના મંદિરોના રથાન સંદર્ભો પણ આ પદમાં ઉલ્લેખાયા છે તો 'સંત મરૂયા પછી સગપણ છૂટયાં, તત્ત તૂટયા બહુ ખાંત રે' એ ગીતમાં કવિનો આ સહજાનંદ સ્વામીનો સ્વામિનારાયણી રંગ અનુભવાય છે. હરીન્દ્ર દવેની ઘણીય રચનાઓમાં અને ભાવજગતમાં આ ભગવો રંગ આત્મ ઓળ્ખણના સ્તરે વિસ્તર્યો છે. જો કે સુંદરમની માફક આ કવિ પછીની માત્ર આધ્યાત્મક માર્ગી જ નથી બની રહેતા.

સંગીતજ્ઞ-સ્વરકાર-ગાયક દિલીપ ધોળકીયાના નામથી ભાગ્યે જ કોઇ ગુજરાતી જણ અજાણ હશે. યોગાનુયોગ એ રહ્યો કે દિલીપ ધોળકીયા પણ સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય અને સહજાનંદ સ્વામી મહારાજના રંગમાં રંગાયેલા છે. વર્ષો સુધી અને હજુ આજે પણ આ સંપ્રદાયના પદ-ભજન-કીર્તનો વગેરેનું સંગીતકર્મ-સ્વર નિયોજનકર્મ વગેરે બધું જ દિલીપ ધોળકિયા સંભાળી રહ્યા છે. 'તારી આંખનો અફીણી' એ વેણીભાઇ પુરોહિતની રચના કયો ગુજરાતી ભાવક ભૂલી શકે ?! અનેનું સ્વરાંકન તો આજ પણ સૌને ડોલાવી દે છે કોઇએ એક વખત દિલીપભાઇને પૂછેલું કે 'તારી આંખનો અફીણી' એ ગીતનું સ્વરાંકન કર્યું ત્યારે તમારા ચિત્તમાં કયો ભાવ હતો ? તરત જ આ સંગીતકારે કહ્યું 'આ ગીતના કમ્પોઝિશન (સ્વરાંકન) વખતે મારા ચિત્તમાં-હૃદયમાં શ્રી સહજાનંદ સ્વામી મહારાજની

મૂર્તિ જ ઝળકતી હતી !' જો કે અ વાત જુદી છે કે જૂની ગુજરાતી બ્લેક એન્ડ વ્હાઇટ ફિલ્મ 'દીવાદાંડી'માં આ ગીતનું ફિલ્માંકન (પીકચરાઇઝેશન) જુદી જ અનુભૂતિ કરાવે છે.

કવિ અને સ્વરકાર-ગાયક બન્નેના ઊર્મિતંત્રમાં એક જ ભાવસંવેદન ઝીલાયું હોય અને પછી ભાવકો સમક્ષ એ પહોંચ્યું હોય ત્યારે જ આવી એક સુંદર શબ્દ સ્વરચનાની ઘટના ઘટે છે. હરીન્દ્ર દવેનું એ સહજાનંદીય રંગવાળું અને સ્વરકાર દિલીપ ધોળીકયાનું તો આ ભગવદ્ભાવને પૂર્ણ સમર્પિત એવું સ્વરાંકન, જે ખુદ દિલીપ ધોળીકયાએ જ ગાયેલું છે તે અસલ 'વર્જન' મારા સ્વરાંકન સંગ્રહાલયમાં સચવાયેલું છે. એટલું જ નહીં પરંતુ ખુદ કવિ હરીન્દ્રભાઇના અવાજમાં પઠન થયેલું આ ગીત પણ મારા 'ઐર કલેકશન' વિભાગમાં શોભે છે હવે કે, ભાવક ! વાતમાં વધુ મોણ નાખ્યા વગર એ ગીત તમારી સન્મુખ પ્રસ્તુત કરી જ દરં ! ખરુંને ? તો લ્યો, તમારા નયનો બંધ કરીને સાંભળો એ ગીત :

તારી ઊતરેલી પાઘ મને આપ મારા સ્વામી,
મને ભગવા તે રંગ તણા ઓરતા,
મારા મૃગજળના ભાગ્યથી છોડાવ મારા સ્વામી,
મને ભગવા તે રંગ તણા ઓરતા.
કહે તો હું વીજનો ઝબકાર થાય એટલામાં,
છોડી દરું દોર ને દમામ,
વેણ તારું રાખવા હું રાજપંથ છોડીને,
કાંટાઢી કેડી લહું આમ,
થાઢી લઝ રામપાતર આપ મારા સ્વામી,
મને ભગવા તે રંગ તણા ઓરતા.
ફૂલ ફૂલ ભમતી આ આંખોન એક વાર,
ઓખાય તારું પારિજાત,
ઠેર ઠેર, ભમતાં આચરણોને કયાંક જઝ,
પહોંચવાનું ઠેકાણું આપ,
ભવનાં જાણાંને હવે તોડ મારા સ્વામી,
મને ભગવા તે રંગ તણા ઓરતા.

૧૬૮૭ માં લખાયેલું અને કદાચ એ જ અથવા એ પછીના વર્ષોમાં થયેલું આ સ્વરાંકન આજે તો કોણ સાંભળે ?! 'વીજનો ઝબકાર' એ પંકિતમાં ગંગાસતી અને પાનબાઇનો સંદર્ભ આપણને સહજ સાંભરી આવે. તો થાઢી લઝને રામપાતર જેવું પર્ણનું પાત્ર માંગીને કવિ ભौતિકતા અને આધ્યાત્મિકતાની વાત કેવી તો પ્રતીકાત્મક રીતે હલ્લવેથી કહી દે છે ! આવા સુંદર ભાવગીતને સ્વરદેહ આપીને ખૂબ ભક્તિભાવભર્યા કંઠે રજૂ કરતા મુરબ્બી-વડીલ દિલીપભાઇ ધોળીકયાને હૃદયપૂર્વક ભાવવંદન અને કવિ હરીન્દ્રભાઇને મૌન શબ્દવંદન....

ડૉ. પૂજા તન્ના
એમ.એ., એમ.ફિલ., પી.એચ.ડી.